

**The defendant's right to counsel in criminal justice authorities;
manifestation of civil rights**

Azam Mahdavi pour¹

Seyed Mohammad Reza Naghibi²

Abstract

Citizens' rights are basic human rights that God has created it with his alter ego. One of the most important teachings of human rights, the rights of the accused, guarantee and support throughout the judicial process. In light of the provision of legal mechanisms necessary for the support and assistance of counsel in the criminal proceedings. The realization of the rights of the accused in the possibility to benefit from selective lawyers, elected and free of foundations and civil rights deemed fundamental effects. Custodians of transnational criminal policy through a number of binding documents and guidance on global and regional levels, And criminal policy of Iran in the shadow of Fratqny regulations, legislation, legislative down The right of access to legal counsel and defendants in support of having it identified and finally to have recognized. Unfortunately, enforcement officials mentioned the many challenges faced, thus, in this study the role and mechanisms for supporting this noble human rights approach, one of the main important factors in protecting citizens' rights and guarantee a fair trial in a criminal case will be discussed.

Keywords

Civil Rights, Lawyer Selective, Fair Trial, Criminal Law

Please cite this article as: Mahdavi pour A, Naghibi SMR. The defendant's right to counsel in criminal justice authorities; manifestation of civil rights. *Iran J Bioethics* 2016; 6(21): 157-176.

---

1. PhD, Assistant Professor, Faculty of Law and Political Science University Khwarizmi, Tehran, Iran.

2. PhD student at the criminal law, University of Khwarizmi, Tehran, Iran.
(Corresponding author) Email: Naghibi_mr@yahoo.com

حق برخورداری متهم از وکیل مدافع در دادرسی مراجع کیفری؛

مظهري از حقوق شهروندی

اعظم مهدوی پور^۱

سیدمحمد رضا تقیبی^۲

چکیده

حقوق شهروندی از طبیعی‌ترین حقوق انسانی می‌باشد که خدای متعال آن را همزاد با او آفریده است. یکی از مهم‌ترین آموزه‌های حقوق بشر، حقوق متهم، تضمین و حمایت از آن در تمامی مراحل دادرسی در پرتو تمهید ساز و کارهای قانونی لازم به منظور برخورداری از حمایت و مساعدت وکیل در فرایند دعاوی کیفری است. تحقق حقوق متهم در امکان بهره‌مندی از وکلای گزینشی، منتخب و رایگان از مبانی و جلوه‌های اساسی حقوق شهروندی تلقی می‌شود. متولیان سیاست جنایی فراملی از رهگذر شماری از اسناد الزام‌آور و ارشادی در دو سطح جهانی و منطقه‌ای، و سیاستگذاران جنایی ایران در سایه مقررات فراقضایی، تقنینی، فروتقنینی حق متهمان در دسترسی به وکیل مدافع و حمایت از داشتن آن را مورد شناسایی و النهایه به رسمیت شناخته‌اند. مع‌الوصف در مقام اجرا، حق یادشده با چالش‌های متعددی رو به روست، بدین سان در این پژوهش به تبیین جایگاه و ساز و کارهای حمایتی از این حق والای انسانی با رویکرد، یکی از عوامل تأثیرگذار در صیانت از حقوق شهروندی و اصلی مهم در تضمین دادرسی منصفانه در امر کیفری مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی

حقوق شهروندی، وکیل گزینشی، دادرسی منصفانه، حقوق کیفری

۱. استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۲. دانشجوی دوره دکتری حقوق جزا دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. (نویسنده مسؤل)

Email: Naghibi_mr@yahoo.com

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۴/۲۰ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۶/۱۰

مقدمه

حقوق شهروندی در گستره قضایی جلوه‌های متعددی دارد که یکی از بارزترین آن‌ها حق برخورداری متهمان از وکیل در فرایند کیفری است (۱).

رعایت حقوق دیگران لازمه نظم و امنیت اجتماعی و سیاسی است. همه شهروندان برای تضمین مهر آزادی خود ناگزیر به رعایت حقوق یکدیگر هستند. حق داشتن وکیل تحت عنوان اصل بهره‌مندی از وکیل یکی از اصول دادرسی عادلانه است و رعایت آن عدالت را تأمین می‌کند. در اسناد حقوق بشری و در قوانین داخلی اکثر کشورها حق داشتن وکیل یکی از حقوق اساسی برای برقراری یک محاکمه عادلانه و تضمینی برای حفظ حقوق متهم است. اصل الزامی بودن حق داشتن وکیل در کلیه مراحل دادرسی‌های کیفری در قوانین عادی و اساسی کشورمان پذیرفته شده است (۲).

در واقع دادرسی‌های کیفری زمانی می‌تواند در مسیر درست حرکت نماید که کلیه معیارهای دادرسی‌های عادلانه در تمام مراحل از جمله تحقیقات مقدماتی که مبنا و اساس دادرسی‌هاست، لازم‌الاجرا باشد. مطابق این حق متهمان می‌توانند در تمامی مراحل دادرسی از حضور وکیل در کنار خود استفاده کنند به گونه‌ای که در صورت ناتوانی مالی آنان، دولت مکلف است امکانات حضور وکیل رایگان را برای آنان فراهم کند (۳).

بی‌تردید ظهور و پیدایش شخصیتی ممتاز به نام وکیل مدافع، و حرفه‌ای شاخص به نام وکالت، ریشه در افکار و اندیشه‌های انسان مدار و نوظهور دارد که حمایت از حقوق فردی انسانی را به مثابه اصلی‌ترین اهداف عدالت کیفری و قضایی برمی‌شمارد. اصولاً انسان‌ها از نوعی آزادی به مفهوم عام آن (آزادی بیان، عقیده، عمل و...) در اجتماع بهره می‌برند که جز در موارد استثنایی تعرض، تجاوز یا تحدید آن ممنوع می‌باشد. بدین لحاظ، هنگامی که فردی در مظان اتهام به ارتکاب رفتاری مجرمانه قرار می‌گیرد، لاجرم برخی از اصول و حقوق مسلم فردی وی به مخاطره می‌افتد، هرچند که فرض بی‌گناهی متهم و ضرورت حفظ حرمت و کرامت انسانی او ایجاب می‌کند که در فرایند تحقیقات مقدماتی و محاکمه از حداقل تضمینات کافی در جهت اثبات بی‌گناهی و براءت خویش برخوردار باشد.

مع‌الوصف، عدم آشنایی و آگاهی کافی نسبت به حقوق فردی و اجتماعی، چه بسا اسباب ضرر، سردرگمی و نهایتاً محکومیت وی را فراهم آورد. با لحاظ چنین شرایطی و با هدف

جلوگیری از تضییع حقوق افراد نیاز ضرورت حضور فردی به عنوان «وکیل مدافع» در تمامی مراحل دادرسی شامل مراحل: تحت نظر، تحقیقات مقدماتی، دادرسی نهایی و اجرای احکام کیفری از لوازم حتمی و اجتناب‌ناپذیر یک دادرسی عادلانه و به عنوان یکی از مظاهر حقوق شهروندی در تمام دنیا تلقی می‌شود که در ادامه تبیین جایگاه این حق متعالی انسانی، ضمانت اجرایی، ابهامات و چالش‌های اجرایی آن موضوع بحث نگارنده در پژوهش فراروی می‌باشد.

شناسایی حق برخورداری متهم از وکیل مدافع در مراجع کیفری

رعایت حقوق شهروندی هم از سوی قضات و مراجع انتظامی و هم وابستگان و مرتبطان با پرونده‌های قضایی لازم و ضروری است تا هم به کشف واقع و هم به رسیدگی‌ها و دادرسی عادلانه و بی‌طرفانه امیدوار باشیم و راه را برای رسیدگی‌های خودسرانه و غیر قانونی ببندیم. در قوانین اساسی کشورهای جهان از جمله کشور ما و همچنین مقررات شکلی حاکم بر دادرسی در امور کیفری، اوصاف دادرسی عادلانه شامل حق اعتراض، تجدید نظرخواهی، حق اطلاع از اتهام، حق داشتن مترجم و حق دفاع به عنوان حقوق اصحاب دعوا، به ویژه متهم پذیرفته شده است، البته در برخی از کشورها حق سکوت نیز به این حقوق افزوده می‌شود. در اسناد و مقررات متعدد بین‌المللی بر حق استفاده متهم از معاضدت وکیل دادگستری در طول دادرسی تأکید و تصریح دارد که هر شخص بازداشت‌شده حق دارد از یک وکیل قانونی برخوردار گردد. اصل یک از مجموعه اصول اساسی در نقش وکلا مقرر می‌دارد: همه انسان‌ها حق دارند به انتخاب خود وکیلی برگزینند تا از حقوق آن‌ها حمایت و در تمام مراحل دادرسی کیفری از آن‌ها دفاع کند. این حق تا آنجا اهمیت دارد که در اسناد معتبری مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق و آزادی‌های اساسی، اعلامیه حقوق بشر اسلامی و... به دفعات پیش‌بینی کرده است. از جمله در موارد مختلفی از اعلامیه جهانی حقوق بشر از جمله مواد ۵، ۱۱-۸ به حقوق متهم در جریان یک دادرسی عادلانه اشاره شده است. بند ۱ اصل ۱۷ مجموعه اصول مقرر می‌دارد «هر شخصیت بازداشت‌شده باید حق برخورداری از یک وکیل را داشته باشد و مقام صالح باید بلافاصله پس از دستگیری او را از این حق مطلع گرداند و امکانات معقولی برای اعمال آن باید به وی داده شود.»

میثاق حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون آمریکا و کنوانسیون اروپا صراحتاً به این نکته که شخص در مراحل قبل از دادرسی از حق برخورداری از کمک یک وکیل برخوردار است، اشاره نمی‌کنند، اما کمیته حقوق بشر، کمیسیون بین‌آمریکایی و دادگاه اروپا همگی به صراحت بیان می‌دارند که حق برخورداری از یک محاکمه عادلانه مستلزم دسترسی به یک وکیل در طول بازداشت، بازپرسی و تحقیقات مقدماتی است. کمیته حقوق بشر مقرر می‌دارد که همه اشخاصی که دستگیر می‌شوند باید دسترسی فوری به وکیل داشته باشند. کمیسیون بین‌آمریکایی نیز مقرر می‌دارد که حق دفاع از خود مستلزم آن است که به متهم اجازه داده شود که در هنگام بازداشت از حمایت قانونی برخوردار گردد. در نتیجه قانونی که دسترسی به وکیل را در طی بازداشت و تحقیقات از متهم منع می‌کند می‌تواند به طور جدی تجاوزکننده و ناقض حقوق دفاعی باشد. به طور مشابه، دادگاه اروپا اعلام کرده است که حق برخورداری از یک محاکمه عادلانه به طور معمول مستلزم آن است که به متهم اجازه داده شود در طول مراحل اولیه تحقیقات پلیس از وکیل استفاده کند. همچنین در حقوق داخلی تعداد زیادی از کشورها نیز این حق برای متهم در مرحله بازجویی و تحقیقات مورد شناسایی قرار گرفته است به طوری که به متهم تذکر داده می‌شود که حق دارد تا حضور وکیل مدافع خود، از پاسخ‌دادن به پرسش‌ها امتناع ورزد (۴).

همچنین حق داشتن وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی برای اولین بار در قانون ۸ دسامبر ۱۸۹۳ در کانتون نوشاتل سوئیس مقرر گردید (۵). در فرانسه نیز اولین بار قانون ۸ دسامبر ۱۸۹۷ به متهم اجازه داد که از لحظه اولین احضار بازپرسی بتواند وکیل داشته باشد و به موجب ماده ۳ این قانون بازپرس باید قبل از بازپرسی متهم را از داشتن این حق مطلع کند (۶). مقررات این ماده بعداً در ماده ۱۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه و هم‌اکنون در ماده ۱۱۴ قانون جدید ۱۹۹۳ منعکس شده است.

در ایالات متحده آمریکا مطابق رأی سال ۱۹۶۰ دیوان عالی در پرونده Map V.Hio مقرر شد هر فردی که توسط اداره پلیس تحت بازجویی قرار گیرد، حق برخورداری از یک وکیل را داراست (۷).

همچنین بر اساس رأی مشهور دیوان عالی ایالات در سال ۱۹۶۶ در قضیه Miranda V.Arizona قواعد متعددی در خصوص بهره‌مندی متهم از وکیل در مرحله بازجویی و تحقیقات به وجود آمد، به طوری که حتی مقرر شد عدم درخواست معاضدت وکیل از سوی

متهم به معنی انصراف از درخواست این حق نیست و انصراف هنگامی اعتبار دارد که متعاقب اعلام پلیس، صریحاً اظهار شود (۸).

در حقوق داخلی ایران نیز اصل ۳۵ قانون اساسی، حق داشتن وکیل را در تمامی دادگاه‌ها لازم دانسته است. قانون انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی مصوب ۱۳۷۰/۷/۱۱ مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز متضمن حق تعیین وکیل و تکلیف مراجع برای پذیرش آن می‌باشد.

مطابق بند ۳ از ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۵ دادرها مکلفند حق دفاع متهم و مشتکی‌عنه را رعایت کرده و فرصت استفاده از وکیل و کارشناس را برای آنان فراهم سازند. بالاخره در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴ در راستای تعهدات بین‌المللی و به منظور اجرای اصل ۳۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و نیز به منظور تأمین و حفظ حقوق عامه و گسترش خدمات مؤثر حقوقی هر یک از اصحاب دعوی در موارد مختلف به ویژه در مواد ۵، ۴۸، ۱۹۰، ۳۴۸-۳۴۶ متضمن انتخاب، معرفی و حضور وکیل در تمامی مراحل دادرسی اعم از تحقیقات مقدماتی، رسیدگی و اجرای احکام قضایی بوده و حتی مواردی همچون ابلاغ و تعمیم حق استفاده از وکیل به متهم پیش از شروع تحقیق، حق مطالعه پرونده توسط وکیل و دخالت مؤثر او در امر تحقیق و به خصوص مجازات انتظامی درجه ۳ و ۸ به واسطه سلب حق تعیین وکیل یا عدم تفهیم این حق به متهم را نیز به رسمیت شناخته و النهایه مورد شناسایی قرار داده است.

آگاهی متهم از حق دسترسی به وکیل قانونی در مراحل دادرسی

رعایت حقوق شهروندی لازمه نظم و امنیت اجتماعی و سیاسی است. همه شهروندان برای تضمین امنیت و آزادی خود ناگزیر به رعایت حقوق یکدیگر هستند. متهم نیز یکی از افراد جامعه است. متهم غیر مجرم است و چه بسیار متهمانی که در دادگاه بدوی و تجدید نظر تبرئه می‌شوند. اگر متهم مجرم نیست باید همانند سایر شهروندان به او نگاه کنیم و تا زمانی که حکم محکومیت قطعی او صادر نشده با سایر افراد جامعه هیچ تفاوتی ندارد و از شأن و احترام برخوردار است. برخورد مناسب عوامل دستگاه عدالت کیفری با متهم، عامل مناسبی برای پیشگیری ثانویه از ارتکاب جرم و اصلاح مجرمان بوده و یکی از رسالت‌های مهم دستگاه قضایی را محقق می‌سازد.

قانونگذار به منظور آشنایی متهمین به حق برخورداری از وکیل و تأمین ضمانت‌های اجرایی لازم در ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ اشعار می‌دارد: «متهم باید در اسرع وقت از موضوع و ادله اتهام انتسابی آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره‌مند شود» ماده ۶ این قانون نیز مقرر می‌دارد: «متهم، بزه‌دیده، شاهد و سایر افراد ذی‌ربط باید از حقوق خود در فرایند دادرسی آگاه شوند و ساز و کارهای رعایت و تضمین این حقوق فراهم شود.» همچنین وفق ماده ۷ قانون مذکور «در تمام مراحل دادرسی کیفری رعایت حقوق شهروندی مقرر در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۵ از سوی تمام مقامات قضایی، ضابطان دادگستری و سایر اشخاصی که در فرایند دادرسی مداخله دارند، الزامی است. متخلفان علاوه بر جبران خسارت وارده به مجازات مقرر در ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده مصوب ۱۳۵۷/۲/۳) محکوم می‌شوند، مگر آنکه در سایر قوانین، مجازات‌های شدیدتری مقرر شده باشد.» همچنین به تبع آن طبق ماده ۵۲ این قانون «هر گاه متهم تحت نظر قرار گرفت، ضابطان دادگستری مکلفند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم تفهیم و به صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند. خوشبختانه قانونگذار در راستای توافقی کردن هر چه بیشتر دادرسی‌ها و رعایت حفظ حقوق طرفین دعوی، احکام مذکور را وضع کرده است. بی‌تردید حضور وکیل مدافع در فرایند دادرسی کیفری و تحقق دادرسی عادلانه می‌تواند تأمین‌کننده منظور قانونگذار در جلوگیری از تطویل فرایند دادرسی کیفری از طریق روشن‌نمودن حدود و ثغور اتهام، کیفیت ادله و نیز ایجاد فضای تحصیل دلیل در مورد ادله بالقوه برای مقام قضایی، در راستای کشف حقیقت و آگاهی آحاد مردم و حتی مقام تحقیق از حقوق اشخاص در جامعه می‌باشد.

حق متهم مبنی بر حضور وکیل مدافع در مرحله تحت نظر

ضعف آگاهی متهم از موازین قانونی و حقوقی حضور شخصی را با اطلاعات و تجارب حقوقی در جهت رفع اتهامات ناروا علیه متهم در مرحله حساسی همچون کشف جرم به طور اعم و بازجویی‌ها به طور اخص، الزامی می‌کند، چراکه ضابطین دادگستری در این مرحله دارای اختیارات وسیعی هستند و حضور وکیل متهم نه تنها از سوء استفاده مأمورین از اختیارات خود

در جمع‌آوری دلایل غیر اصولی علیه متهم بی‌گناه و ناآگاه از قانون جلوگیری می‌کند، بلکه مانع اظهارات ناسنجیده متهم علیه خود نسبت به موضوع جرم می‌شود (۹). به موجب ماده ۴۸ قانون آدک مصوب ۱۳۹۲ با شروع تحت نظر قرارگرفتن، متهم می‌تواند تقاضای حضور وکیل نماید. وکیل باید با رعایت و توجه به مجرمانه‌بودن تحقیقات و مذاکرات، با شخص تحت نظر ملاقات نماید و وکیل می‌تواند در پایان ملاقات با متهم که نباید بیش از یک ساعت باشد، ملاحظات کتبی خود را برای درج در پرونده ارائه دهد. به موجب تبصره ذیل این ماده در جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی و همچنین جرائم سازمان‌یافته که مجازات آن‌ها مشمول ماده ۳۰۲ این قانون است، در مرحله تحقیقات مقدماتی طرفین دعوا وکیل یا وکلای خود را از بین وکلای رسمی دادگستری که مورد تأیید رییس قوه قضاییه باشد، انتخاب می‌نمایند. اسامی وکلای مزبور توسط رییس قوه قضاییه اعلام می‌گردد از مهم‌ترین تحولات ایجاد شده در قانون جدید آیین دادرسی کیفری این است که به محض این‌که شخص به عنوان متهم تحت نظر قرار گرفت، می‌تواند درخواست ملاقات با وکیل مدافع را داشته باشد و تحقق این امر اتفاقاً یکی از رسالت‌های مهم وکیل در امور کیفری و کمک به کشف حقیقت و یاری به نظام قضایی در این زمینه است. در واقع تشریک مساعی قضا و وکلا می‌تواند عدالت کیفری را به نحوی که مطلوب جامعه، بزه‌دیده و حتی بزه‌کار باشد را فراهم سازد.

حق متهم از برخورداری وکیل مدافع در مرحله تحقیقات مقدماتی

یکی از مراحل مهم و سرنوشت‌ساز دعوی عمومی، مرحله تحقیقات مقدماتی است. علت اهمیت این مرحله این است که از نظر زمانی، معمولاً مدت زیادی از تاریخ وقوع جرم تا انجام تحقیقات نگذشته و دلایل و آثار جرم از بین نرفته است، شهود احتمالی هنوز مشاهدات خود را به خاطر دارند و این احتمال وجود دارد که متهم هنوز متواری نشده یا برای رهایی از مجازات با شرکاء و معاونین خود دست به تبنانی نزده باشد. بدین ترتیب تحقیقاتی که در این هنگام صورت می‌گیرد تأثیر زیادی در حفظ و جمع‌آوری دلایل و تشکیل پرونده‌ای کامل و آماده برای رسیدگی در دادگاه داشته، اهمیت اقدام به موقع و سریع مرجع تحقیق در این زمینه انکارناپذیر است (۱۰). به موجب ماده ۹۰ ق.آ.د.ک تحقیقات مقدماتی، مجموعه اقدامات قانونی است که از سوی بازپرسی یا دیگر مقامات قضایی برای حفظ آثار و علائم و جمع‌آوری ادله وقوع جرم،

شناسایی، یافتن و جلوگیری از فرار یا مخفی شدن متهم انجام می‌شود. هدف از مرحله تحقیقات مقدماتی نیز، اظهار نظر درباره دلایل اتهام و آماده کردن پرونده برای مرحله دادرسی است. در واقع حضور وکیل در دفاع از اتهام انتسابی به متهم در این مرحله از رسیدگی امری لازم و ضروری است. اگر متهم از مشورت با یک متخصص حقوقی محروم باشد، چون به آثار و تبعات اظهارات خویش واقف نیست، به راحتی در مقابل مقام تحقیق که مسلط به قوانین حقوقی است اظهاراتی را بیان می‌کند که ممکن است در آینده علیه او مورد استفاده قرار گرفته و در سرنوشت قضایی وی تأثیر مهمی داشته باشد (۱۱). تحقیقات باید به شیوه علمی و مبتنی بر رعایت شئون شرعی و انسانی صورت گیرد، حقوق انسانی و دفاعی متهم رعایت شود و از هر گونه ایداء و اذیت و تحقیر متهم و یا اجبار یا الزام وی به اقرار اجتناب گردد (۱۲)، چراکه ضرورت رعایت اصل تساوی سلاح‌ها ایجاب می‌کند متهم نیز مانند طرف دعوای کیفری از مراحل نخستین شروع فرایند کیفری از کلیه امکانات ضروری برای دفاع از خویش به ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی برخوردار باشد (۲).

مطابق ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ «متهم می‌تواند در مرحله تحقیقات مقدماتی، یک نفر وکیل دادگستری همراه خود داشته باشد. این حق باید پیش از شروع تحقیق توسط بازپرس به متهم ابلاغ و تفهیم شود. چنانچه متهم احضار شود، این حق در برگه احضاریه قید و به او ابلاغ می‌شود. وکیل متهم می‌تواند با کسب اطلاع از اتهام و دلایل آن، مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قانون لازم بداند اظهار کند. اظهارات وکیل در صورت مجلس نوشته می‌شود.» این ماده از مواد بدیع و رو به پیشرفت مقرر در قانون فوق‌الذکر جدید بوده که منطبق با اصول دادرسی عادلانه نیز می‌باشد.

تبصره‌های این ماده نیز حاوی مفاد جدیدی در نظام حقوقی کشور ما هستند. مطابق تبصره یک «سلب حق همراه داشتن وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم به ترتیب موجب مجازات انتظامی درجه ۸ و ۳ است»، هرچند قانونگذار برای رعایت نکردن حق حضور و مداخله وکیل در تحقیقات مقدماتی ضمانت اجرا تعیین نموده و سلب حق همراه داشتن وکیل را مجازات انتظامی می‌داند و چنین تضمینی در باب حمایت از وکلا تاکنون در هیچ یک از قوانین قبلی کشور ما سابقه نداشته است، اما حذف ضمانت اجرای قبلی مبنی بر بطلان تحقیقات و جایگزینی آن با ضمانت اجرایی سبک برای مقام قضایی متخلف، امری دور از انتظار است؛ گویا قانونگذار

هنوز حضور وکیل در جریان تحقیقات را واجد اهمیت نمی‌داند. ضمن این‌که مجازات سبک درجه ۸ برای قاضی نمی‌تواند در همه حالات حق حضور وکیل در تحقیقات را تضمین نماید.

تبصره ۲ ماده ۱۹۰ نیز مقرر می‌دارد: «در جرائمی که مجازات آن سلب حیات یا حبس ابد است، چنانچه متهم اقدام به معرفی وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی نماید بازپرس برای وی وکیل تسخیری انتخاب می‌کند.» طبق تبصره ۳: «در مورد این ماده و نیز چنانچه اتهام مطرح مربوط به منافی عفت باشد، مفاد ماده ۱۹۱ جاری است.» در ادامه به ماده ۱۹۱ که تا حدودی محدودیت‌هایی را برای مطالعه پرونده از سوی وکیل ایجاد کرده است مورد اشاره قرار می‌گیرد. مطابق این ماده: «چنانچه بازپرس، مطالعه یا دسترسی به تمام یا برخی از اوراق، اسناد یا مدارک پرونده را با ضرورت کشف حقیقت منافی بداند، یا موضوع از جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور باشد با ذکر دلیل، قرار عدم دسترسی به آن‌ها را صادر می‌کند. این قرار، حضوری به متهم یا وکیل وی ابلاغ می‌شود و ظرف سه روز قابل اعتراض در دادگاه صالح است. دادگاه مکلف است در وقت فوق‌العاده به اعتراض رسیدگی و تصمیم‌گیری کند.»

لزوم صدور قرار عدم دسترسی به پرونده که حتماً باید با ذکر دلیلی باشد و همچنین امکان اعتراض به آن، جلوی بسیاری از اقدامات خودسرانه قضات را که چه بسا منجر به تضییع حقوق متهم می‌شود، می‌گیرد و به نحو کامل‌تری حقوق متهمین را تضمین می‌نماید، حتی قانونگذار مقرر داشته، در صورت طرح سؤالات تلقینی یا سایر موارد خلاف قانون از سوی بازپرس، وکیل می‌تواند به وی تذکر دهد (تبصره ماده ۱۹۵). همه این تحولات در قانون جدید نشان‌دهنده توجه بیش از پیش قانونگذار به حقوق متهم و تلاش در جهت اتهامی‌شدن مرحله تحقیقات مقدماتی می‌باشد.

حق متهم در برخورداری از وکیل در مرحله دادرسی در دادگاه

از جمله تضمیناتی که برای حفظ حقوق متهم در دادرسی‌های کیفری پیش‌بینی می‌شود حق حضور و شرکت وکیل مدافع در مرحله دادرسی است. مهم‌ترین معیار تضمین حق دفاع متهم، پیش‌بینی حق انتخاب وکیل برای وی در قوانین شکلی است (۱۳). حق متهمان مبنی بر داشتن وکیل در فرایند کیفری یکی از مهم‌ترین ابزارهای دفاعی و تضمین‌های دادرسی عادلانه

به شمار می‌رود. آگاه‌نمودن متهمان از حق داشتن وکیل در احقاق حق آنان و اجرای عدالت نقش به‌سزایی را ایفا می‌کند (۱۴).

تعیین وکیل در امور جزایی اغلب برای دفاع از متهم در مقابل دادستان که به نمایندگی جامعه در مقام کشف جرم و جمع‌آوری دلایل و تعقیب و دستگیری متهم برآمد و مجازات او را از لحاظ جنبه عمومی جرم برای حفظ نظام اجتماعی، کیفر بزهکار، پیشگیری از وقوع جرم در آینده و یا تسکین و رضای زیان‌دیده از جرم از دادگاه تقاضا می‌نماید در این صورت وکیل دادگستری با آشنایی به قوانین، دفاع از متهم را بر عهده می‌گیرد تا حقیقت امر در شرایطی روشن شود که بین دادستان و وکیل دادگستری (نماینده متهم و موظف به دفاع از حقوق او) موازنه و تعادل برقرار شده و دادگاه بر مبنای عدالت رسیدگی نماید (۱۵). رعایت اصل تضمین حق دفاع متهم در مواد ۳۴۶ تا ۳۵۱ قانون آیین دادرسی کیفری جدید از سوی قانونگذار تصریح شده است. در ماده ۳۴۶ مقرر شده که در تمام امور کیفری، طرفین می‌توانند در مرحله دادرسی وکیل یا وکلای مدافع خود را تعیین و به دادگاه معرفی نمایند و دادگاه مکلف به قبول وکالت می‌باشد. عدم پذیرش وکیل از سوی قاضی موجب تعقیب انتظامی وی در دادسرا و دادگاه انتظامی قضات خواهد بود. همچنین ماده ۳۴۷ این قانون مقرر داشته که متهم می‌تواند تا پایان جلسه رسیدگی از دادگاه تقاضا کند وکیل را برای او تعیین شود. دادگاه در صورت عدم احراز تمکن متقاضی، از بین وکلای حوزه قضایی و در صورت عدم امکان از نزدیک‌ترین حوزه قضایی، برای متهم، وکیل تعیین می‌نماید. در صورتی که وکیل درخواست حق‌الوکاله کند، دادگاه حق‌الوکاله او را متناسب با اقدامات انجام‌شده تعیین می‌کند که در هر حال میزان حق‌الوکاله نباید از تعرفه قانونی تجاوز کند. حق‌الوکاله از محل اعتبارات قوه قضاییه پرداخت می‌شود.

همین تکلیف به موجب تبصره ماده ۳۴۷ ق.آ.د.ک برای دادگاه در مواردی که حضور و دفاع وکیل را برای شخص بزه‌دیده فاقد تمکن مالی ضروری بدانند، وجود دارد. اصل تضمین حق دفاع متهم از چنان اهمیتی در این قانون برخوردار است که در جرائم موضوع بندهای الف، ب، پ، ث ماده ۳۰۲ ق.آ.د.ک چنانچه متهم خود وکیل انتخاب نکند یا توان مالی برای انتخاب وکیل نداشته باشد، قانونگذار قاضی پرونده را ملزم به انتخاب وکیل تسخیری برای چنین متهمی نموده است، حتی جلسه دادگاه بدون حضور وکیل مدافع را فاقد رسمیت دانسته است. این مهم در اصل ۳۵ قانون اساسی چنین آمده است که: «در همه دادگاه‌ها طرفین دعوا حق دارند برای

خود وکیل انتخاب نمایند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند باید برای آن‌ها امکانات تعیین وکیل فراهم شود.»

در دادگاه تمام دلایل له و علیه متهم با حضور طرفین دعوی به بحث گذاشته می‌شود و هیچ دلیل و مدرکی بدون بحث و مذاکره در جلسه رسیدگی نمی‌تواند علیه متهم مؤثر باشد. اجرای یک دادرسی کیفری عادلانه مقتضی آن است که به متهم امکان دفاع از خود را در برابر اتهامات انتسابی داده شود (۱۶)، لذا وکیل متهم حق دسترسی به پرونده و اخذ رونوشت از آن را برای ارائه دفاعی مناسب با حقوق متهم و مشورت با او را دارد و نیز می‌تواند بر مبنای ماده ۲۶۲ قانون آیین دادرسی کیفری جدید عهده‌دار آخرین دفاع از متهم شود.

ضمانت اجرای سیاسی و کیفری و انتظامی از حق برخورداری از وکیل در محاکم کیفری

سیاست‌گذاران جنایی جهانی و ملی از رهگذر نهادهای نظارتی و پیش‌بینی پاسخ‌های کیفری و نیز کیفری به حمایت از حق متهمان مبنی بر داشتن وکیل در فرایند کیفری مبادرت ورزیده‌اند و برای تضمین رعایت جلوه‌های حقوق شهروندی مانند داشتن وکیل در فرایند کیفری ضمانت‌های اجرایی یا سیاسی و کیفری و انتظامی به شرح ذیل را پیش‌بینی کرده‌اند. جامعه جهانی با فکر گسترش و بسط حقوق و آزادی‌های افراد در سال ۱۹۴۸ و ۱۹۶۸ با تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی صراحتاً حق داشتن وکیل مدافع در مراحل مختلف دادرسی به عنوان یکی از تضمینات اساسی ناظر به حق دفاع متهم در اسناد مذکور پیش‌بینی و دولت‌های عضو موظف به رعایت و انطباق قوانین خود با این اصول شدند. از این رو نهادهای نظارتی حمایتگر مطابق شماری از اسناد جهانی از جمله پیمان‌نامه بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی در صورت دریافت گزارش نقض حقوق شهروندی از سوی دولت‌ها درصدد تنظیم و صدور اعلامیه، قطعنامه و مواردی مانند این برمی‌آیند. این‌گونه پاسخ‌دهی با برانگیختن قضاوت افکار عمومی فراملی نسبت به دولت‌ها، آن‌ها را اجرای درست و دقیق این حق وامی‌دارد.

مطابق شق د بند ۳ ماده ۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، هر کس متهم به ارتکاب جرمی شود، محق است در محاکم حاضر شود و شخصاً یا به وسیله وکیل منتخب خود از خود دفاع کند. در صورتی که وکیل نداشته باشد حق داشتن وکیل به او داده می‌شود و در

مواردی که مصالح دادگستری اقتضا نماید از طرف دادگاه رأساً برای او وکیل تعیین شود که در صورت عجز از پرداخت حق الوکاله هزینه‌ای نخواهد داشت.

قانونگذار ملی ایران در سال ۱۳۷۵ با وضع بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی به حمایت کیفری از حق داشتن وکیل در فرایند کیفری مبادرت ورزیده است. مطابق ماده ۵۷۰ این قانون، هر گاه یکی از مقامات و مأمورین که برخلاف قانون، آزادی شخصی افراد ملت را سلب کند یا آنان را از حقوق مقرر در قانون اساسی محروم نماید، علاوه بر انقضای از خدمت و محرومیت ۳ تا ۵ سال از مشاغل دولتی به حبس از ۶ ماه تا ۳ سال محکوم خواهد شد. بنابراین اگر هر یک از مقام قضایی یا اجرایی متهمان را از حق داشتن وکیل در فرایند کیفری که یکی از حق‌های مقرر در قانون اساسی است محروم کنند، با پاسخ کیفری رو به رو می‌شود (۱۷).

بر اساس تبصره ۲ ماده واحده انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوا مصوب ۱۳۷۰ مجمع تشخیص مصلحت نظام، هر گاه به تشخیص دیوان عالی کشور، محکمه‌ای حق وکیل گرفتن را از متهمان سلب نماید برای بار اول موجب مجازات انتظامی درجه ۳ و برای مرتبه دوم انفصال از شغل قضایی می‌باشد.

به موجب بند ۲ ماده ۷۸ آیین لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری مصوب ۱۳۳۴ اگر یکی از وکلای دادگستری «دفاع از متهمین را که از طرف دادگاه‌ها در حدود قانون و نظامات به ایشان ارجاع می‌شود» به درستی انجام ندهد به مجازات انتظامی درجه ۳ محکوم می‌شود. بنابراین ملاحظه می‌شود که در نظام تقنینی ایران از حق متهمان مبنی بر داشتن وکیل‌گزینشی و رایگان در فرایند کیفری از رهگذر ضمانت اجرای انتظامی حمایت شده است.

طبق تبصره ۱ و ۲ ماده ۱۹۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ سلب حق همراه داشتن وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم به ترتیب موجب مجازات انتظامی درجه ۸ و ۳ است و در جرائمی که مجازات آن سلب حیات یا حبس ابد است، چنانچه متهم اقدام به معرفی وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی ننماید، بازپرس برای وی وکیل تسخیری انتخاب می‌کند و وفق ماده ۳۴۸ این قانون در جرائم موضوع بندهای الف، ب، پ و ت ماده ۳۰۲ ق.آ.د.ک بدون حضور وکیل جلسه دادگاه رسمیت ندارد.

ابهامات قانونی و چالش‌های اجرایی حق برخورداری متهم از وکیل در قانون آیین دادرسی

کیفری جدید

ارائه خدمات وکالتی در عمل با چالش‌ها و معضلات پیچیده ممکن است مواجه شود که عدم توجه به آن‌ها، اثرات سوء و زیان‌باری را بر پیکره عدالت و دستگاه قضا و طبعاً امنیت اجتماعی و عدالت قضایی بر جای خواهد گذاشت. قانون آیین دادرسی کیفری کنونی، به منظور رفاه حال مردم جامعه و تحقق دادرسی منصفانه و تأمین حقوق شهروندی شاهد تغییر و تحولاتی آرزمند بوده است. مع الوصف به نظر می‌رسد تغییرات حاصله کافی نبوده و در عمل رویکرد قانونگذار در خصوص حمایت و تضمین حق متهم در برخورداری از وکیل مدافع در محاکم کیفری از ابهامات قانونی و خلأهای اجرایی متأثر می‌باشد. در ادامه به برخی از مشکلات و چالش‌های فراروی اشاره می‌شود.

حق متهمان یا وکیل آنان مبنی بر دسترسی به پرونده جنایی از مهم‌ترین آثار فرض بی‌گناهی و از بارزترین جلوه‌های دادرسی عادلانه به شمار می‌رود (۱۸). این حق سبب می‌شود که متهمان یا وکیل آنان با آگاهی از چیستی پرونده جنایی به گونه‌ای مناسب تدابیر دفاعی لازم را اتخاذ کنند (۱۹)، ولی از رهگذر تبصره ۳ ماده ۱۹۰ و ماده ۱۹۱ قانون جدید آیین دادرسی کیفری که مقرر می‌دارد «چنانچه بازپرس مطالعه یا دسترسی به تمام یا برخی از اوراق، اسناد یا مدارک پرونده را با ضرورت کشف حقیقت منافی بداند یا موضوع از جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور یا جرائم منافی عفت باشد با ذکر دلیل، قرار عدم دسترسی به آن‌ها را صادر می‌کند.» ملاحظه می‌گردد با اجرای تبصره ماده مذکور عملاً این حق تا اندازه بسیار زیادی متزلزل شده است.

در واقع بر پایه این ماده وکیل متهمان «در مواردی که تحقیقات تکمیل و برای انجام محاکمه وقت تعیین شده باشد می‌تواند پیش از شروع محاکمه به دفتر دادگاه مراجعه و از محتویات پرونده اطلاعات لازم را تحصیل کند.» پیداست که وکیل آنان به موجب این ماده از حق دسترسی به موقع به پرونده جنایی محروم شده است، زیرا او تنها پس از پایان یافتن تحقیقات مقدماتی و تعیین وقت برای رسیدگی و صدور رأی می‌تواند از محتویات پرونده جنایی آگاه شود. بدین‌سان قانونگذار در ماده مذکور وکیل متهمان را که می‌تواند با آگاهی از چیستی پرونده جنایی آزادانه در راستای دلیل‌آوری و اثبات بی‌گناهی اقدام کند را بیگانه

انگاشته و تفتیشی بودن فرایند کیفری را بر رعایت حق‌های دفاعی متهمان در این فرایند مقدم می‌شمارند.

مع‌الوصف محدودیتی که در این زمینه می‌تواند برقرار شود، صدور قرار عدم دسترسی به پرونده در سه مورد است که وکیل متهم را ناگزیر می‌سازد بدون مطالعه پرونده و بر اساس اظهارات طرفین و مقام قضایی، حقایق را استنباط کرده و به دفاع از موکل خود بپردازد. این روش قانونگذاری نه تنها مغیار با حقوق بشر و مفاد اصل ۳۵ قانون اساسی و صدر ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری می‌باشد، بلکه عملاً اشکال برانگیز است. از اشکالات عمده آن است که قانونگذار در تبصره فوق‌الذکر، در مورد جرائمی که جنبه محرمانه دارد یا حضور غیر وکیل مورد فساد است، به صورت مبهم و نارساست، موجباتی را پیش‌بینی کرده است که هر لحظه می‌توان با تمسک به آن، متهم را از خدمات دفاع محروم کرد. چه بسا که اعمال سلاقی موجب تضییع حقوق دفاعی متهم می‌گردد. همچنین در پاره‌ای از جرائم به ویژه جرائم علیه امنیت، حضور وکیل موکل به اجازه دادگاه دانسته شده، این در حالی است که بسیاری از مصادیق مجرمانه علیه امنیت، مستوجب مجازات اعدام و در حکم محاربه است و متضمن نص صریح ماده ۱۹۰ قانون مزبور متضمن حضور الزامی وکیل در جریان محاکمه است. سؤال، این تعارض چگونه قابل جمع است؟ کدام مصلحت اقتضا می‌کند که متهم از داشتن حداقل حقوق دفاعی آن هم در جرمی که مجازات آن اعدام بوده و حضور وکیل در دادگاه قانوناً الزامی است، محروم بماند. ممکن است گفته شود که چون متهم بر اساس ماده مذکور در جرائمی که مستوجب مجازات مهم است می‌تواند از وکیل تعیینی یا تسخیری استفاده کند، لذا این ایراد را منتفی بدانند، اما به نظر می‌رسد چنین استدلالی قابل دفاع نباشد، زیرا نباید فراموش کرد سرنوشت و شالوده پرونده و اساس دعوی و دلایل در مرحله اتمام تحقیقات رقم می‌خورد، لذا با توجه به اهمیت جرائم مزبور و مجازات‌های مقرر، اصلح این است که با اصلاح قانون، بستر مناسبی به منظور استفاده از خدمات دفاعی برای متهمی که قطعاً به آن احتیاج دارد، فراهم آوریم.

در صدر ماده ۱۹۰ ق.آ.د.ک به متهم اجازه داده شده در جریان تحقیقات مقدماتی از حضور و معاضدت وکیل مدافع بهره‌مند گردد، لکن معلوم نیست قانونگذار در مقام بیان حق همراهی متهم توسط وکیل، به چند نفر وکیل نظر دارد و یا این که لزوماً عدد «یک» توجه داشته است. چنانچه قانونگذار در مقام بیان حق متهم مبنی بر داشتن وکیل یا وکلا باشد، با ظاهر ماده در

تعارض است، زیرا در این ماده به عدد «یک» اشاره شده است و این حق محدود به داشتن یک وکیل است و چنانچه منظور قانونگذار این بوده که متهم فقط یک وکیل انتخاب کند، در آن صورت، این ماده با مادتين ۳۴۲، ۳۴۶ و ۳۸۵ همین قانون در تعارض است، زیرا در صدر این اعداد مقرر گردیده است متهم می‌تواند بیش از یک وکیل به غیر جرائم در صلاحیت دادگاه کیفری یک داشته باشد. با جمع این مواد به نظر می‌رسد متهم حق انتخاب بیش از یک وکیل را نیز دارد، اما علی‌الظاهر در مرحله تحقیقات که چارچوب یک پرونده شکل می‌گیرد و دلایل جمع‌آوری و پرونده تشکیل می‌شود و در دادگاه قاضی بر این اساس راجع به آن پرونده حکم صادر می‌کند تنها یک نفر از وکلای متهم حق همراهی و حضور دارند که البته این امر نیز با روح قانونگذار و موازین حقوقی تناسب و سازگاری چندانی ندارد.

با عنایت به این‌که بخش قابل توجهی از متهمان برای انتخاب وکیل در فرایند پیش از دادرسی از تمکن مالی مناسب برخوردار نیستند. از این رو اغلب قانونگذاران جنایی با توجه به اهمیت ویژه مرحله تحقیقات مقدماتی، حق برخورداری از وکیل رایگان در این مرحله را به رسمیت شناخته‌اند. تصمیم‌گیرندگان سیاست جنایی ایران در نظام تضمینی جدید، رویکردهای متفاوتی را برگزیده است، از یکسو قانون اساسی در پرتو اصل سی و پنجم و نویسندگان قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۳۸۳ در قسمت بند ز ماده ۱۳۰ حضور وکیل و تهیه امکانات تعیین وکیل رایگان برای متهمان در همه مرحله‌های فرایند کیفری از جمله مرحله تحقیقات مقدماتی مورد تأکید قرار داده است و از سوی دیگر در پرتو ماده ۳۴۷ ق.آ.د.ک متهم می‌تواند تا پایان اولیه جلسه رسیدگی از دادگاه تقاضا کند که وکلی برای او تعیین شود. دادگاه در صورت احراز عدم تمکن متقاضی، از بین وکلای حوزه قضایی و در صورت عدم امکان از نزدیک‌ترین حوزه قضایی، برای متهم وکیل تعیین می‌نماید. بدین سان، قانونگذار ایران بدون توجه به اصل یادشده، حق متهمان مبنی بر داشتن وکیل رایگان در مرحله تحقیقات مقدماتی به استثنا (تبصره ۲ ماده ۱۹۰) این قانون را نادیده انگاشته است، زیرا نباید فراموش کرد که سرنوشت پرونده و شالوده و اساس دعوی و دلایل در مرحله اتمام تحقیقات رقم می‌خورد و متأسفانه دادرسان نیز به تبعیت از قانونگذار بر محروم کردن آنان از این حق بنیادین مبادرت می‌نمایند.

تبصره ذیل ماده ۳۵۱ قانون آیین دادرسی کیفری اخذ تصویر از اسناد طبقه‌بندی شده و اسناد حاوی مطالب مرتبط با تحقیقات جرائم منافی عفت و جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی ممنوع است. ایرادی که بر تبصره مذکور وارد است این که مصادیق جرائم منافی عفت معلوم نیست، چراکه در جرائم احصاشده در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ جرائم تحت عنوان «جرائم منافی عفت» پیش‌بینی نشده است، بلکه برخی مصادیق این عنوان در باب حدود و برخی دیگر در باب تعزیرات تبیین گردیده‌اند. بنابراین در عمل ممکن است بین قضاات در تشخیص مصادیق جرائم منافی عفت اختلاف عقیده حاصل شود و این امر بعضاً موجب تضییع حقوق متهم و عدم دفاع آگاهانه و کلا از متهمین می‌گردد.

از دیگر ابهامات قانونی، موضوع حق سکوت متهم تا زمان حضور وکیل تعیینی یا تسخیری وی می‌باشد، البته ماده ۱۹۷ قانون آیین دادرسی کیفری در این رابطه تنها اشاره دارد که اگر متهم به هر دلیلی از دادن پاسخ امتناع کرد امتناع او در صورتجلسه قید می‌شود و مجبور به پاسخ‌دادن نمی‌شود. شاید بتوان گفت پیش‌بینی محدودیتی در خصوص حضور وکیل مدافع در مرحله تحقیقات مقدماتی، بیش از هر چیز دلالت بر تبعیت و تأثیرپذیری نظام دادرسی ایران از سیستم تفتیشی که ناظر بر مکتوم‌ماندن و محرمانه‌بودن تحقیقات مقدماتی است، دارد. این امر نیز تا حد زیادی با حقوق و آزادی‌های فردی و تضمینات دفاعی متهم در تعارض است.

نتیجه‌گیری

در تمام مراحل دادرسی کیفری، رعایت حقوق شهروندی مقرر در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۱۲/۱۵ از سوی تمام مقامات قضایی ضابطان دادگستری و سایر اشخاص که در فرایند دادرسی مداخله دارند، الزامی است. در واقع یکی از ارکان اصلی دادرسی منصفانه و تحقق عدالت کیفری در مراجع کیفری، حضور فعال و قانونمند وکیل متهم در کلیه مراحل دادرسی است.

در اسناد و مقررات متعدد بین‌المللی بر حق استفاده متهم از معاضدت وکیل دادگستری در طول دادرسی تأکید و تصریح شده است. این حق تا آنجا اهمیت دارد که در اسناد معتبری مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق و آزادی‌های اساسی، اعلامیه حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون اروپایی

حمایت از حقوق و آزادی‌های اساسی، اعلامیه حقوق بشر اسلامی و... به دفعات پیش‌بینی شده است.

قانونگذار ایران نیز در راستای پیشبرد حمایت و تضمین این حق والای انسانی در اصول ۳۵ و ۳۷ قانون اساسی و به تبعیت از آن با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری جدید در پرتو مواد ۴۸، ۴۹، ۳۴۸-۳۴۶، ۳۵۱-۳۵۰ ضمن شناسایی و رسمیت‌بخشیدن به حق متهم در برخورداری از وکیل مدافع به عنوان یکی از مهم‌ترین تضمین حقوق دفاعی متهم در مقام عمل، گام مؤثری را برگزیده است؛ دستاورد حاصله هرچند مبین تلاش قانونگذار در تغییر رویکرد قانونی و قضایی قبلی خویش است، لیکن خالی از ایرادات حقوقی و اجرایی نمی‌باشد. امید است قانونگذار محترم اقدامات مؤثرتری در آسیب‌شناسی و شناخت صحیح خلأها و چالش‌های موجود و اصلاحات مقتضی به عمل آورده و شاهد آثار بسیار مبارک در اجرایی‌شدن بهینه حق متهم مبنی بر داشتن وکیل مدافع در تمام مراحل مراجع دادرسی و تحقق دادرسی عادلانه در جامعه باشیم.

References

1. Ghorbanzadeh H. Protecting civil rights in the light of the principles governing a fair trial. Master's Thesis, Imam Sadiq University; 1382. p.163. [Persian]
2. Ashouri M. Criminal justice and Proceedings. 1st ed. Tehran: Treasure of Knowledge; 1379. p.268. [Persian]
3. Ghari S, Mohammad S. Human rights in today's world. 1st ed. Tehran: Shahid Beheshti University; 1382. p.66. [Persian]
4. Akhoundi M. Code of Criminal Procedure. 2nd ed. Qom: East Publications; 1381. Vol.5 p.239. [Persian]
5. Akhoundi M. The importance of reforming the Criminal Procedure Code. Justice Law Journal 1347; 20: 6. [Persian]
6. Montazere Azadi F. Amendment rights, individual freedoms in the preliminary investigation. Criminal Law and Criminology Master's thesis, Faculty of Tehran University political rights; 1359. p.44. [Persian]
7. Froman M. Supreme Court precedent in support of freedom and equality in the United States of America. 2nd ed. Publication Fundamental Rights; 1383. Vol.2 p.220. [Persian]
8. Ardebili M. Charge or the right to know the subject matter and the reasons for the charges. The Journal of Legal Studies 1378: 127. [Persian]
9. Jaffari Langrudi M. Right Termologi. 7th ed. Tehran: Treasure of Knowledge; 1363. p.446. [Persian]
10. Khaleghi A. Criminal Procedure. 28th ed. Tehran: the City of Knowledge; 1394. Vol.1 p.165. [Persian]
11. Taha F, Ashraghi L. Fair trial. 1st ed. Tehran: Publication of justice; 1386. p.176. [Persian]
12. Mossadegh M. Criminal Procedure. 3rd ed. Tehran: Forest Publications; 1393. p.230. [Persian]
13. Goldozian I. The right to defend in court. Publication Judicial Sciences & Administrative Services 1371; 1(3): 47.
14. Shoja M. The principles governing the pre-trial proceedings in Iranian law and international human rights documents. Islamic Azad University Central Tehran Branch 1382; p.127.

15. Goldozian I. The right to defend in court. Publication Judicial Sciences & Administrative Services 1374; 1(3):. P. 47. [Persian]
16. Montazeri A. Jurisprudence of the Islamic State. Tehran: Keyhan; 1367. p.571. [Persian]
17. Masoudi Magham A. A Comparative Study of the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights Amelie Procedure Code and the Public and Revolutionary Courts in Criminal Matters. Master's thesis, Tarbiat Modarres University; 1380. p.153. [Persian]
18. Shamlou B. The presumption of innocence Criminal proceedings in criminal science in the new system, a series of articles in honor of Professor Mohammad Ashuri. 1nd ed. Tehran: Samt publisher; 1383. p.279. [Persian]
19. Ashouri M. Concepts of justice and fairness from the perspective of the European Convention on Human Rights on the human rights and concepts of equality, fairness and justice. 1nd ed. Tehran: publications gravity; 1383. p.354. [Persian]
20. Concluding observation of the HRC: Georgia, Doc. CCPR/C79/add, 74; 1997. p.2.
21. Annual Report of the inter - American commission. 1985-1986. OEA/Ser; 1986. p.154.